

Agrártermelés és területfejlesztés¹

Buday-Sántha Attila

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar,
Közügazdasági és Regionális Tudományok Intézete, Pécs
bach@ktk.pte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Egy nemzetgazdaság rendelkezésére álló terület döntő részét az ún. vidéki, agrár jellegű térségek teszik ki, amelyekre korunkban a gazdasági, igazgatási stb. funkciók folyamatos csökkenése a jellemző. Ezeknek a területeknek a hasznosítására az agrárgazdaság alkalmas, amelyekre más gazdasági tevékenységek is ráépülnek. Az ágazatot agribusiness szemléletben értelmezve, világossá válik, hogy az agrárágazat helyzete nem csak a vidék, de az egész nemzetgazdaság szempontjából is meghatározó jelentőségű, annak kiegyensúlyozott fejlődésének is alapját képezi.

Kulcsszavak: vidék, agribusiness, versenyképesség, koncentráció, specializáció

SUMMARY

In a national economy, the considerable part of its available territory consists of the so called rural area which is mainly used by the agricultural sector. In our days, the rural areas are characterized by the loss of their economic, administrative etc. functions. The agricultural sector is able to utilize the rural areas, though other economic activities play important role as well. To evaluate the agricultural sector in terms of the agribusiness, it is clear that the situation of the agricultural sector is not only decisive for the rural areas, but also for the whole national economy, and therefore, it is part of its balanced development.

Keywords: rural areas, agribusiness, competitiveness, concentration, specialization

A tér vizsgálatával foglalkozó tudományok a tér lehatárolásakor a városi és vidéki tér meghatározását alkalmazzák. Ezek a kategóriák egymásnak ellentmondó és egyben egymást kiegészítő módon jelennek meg. A városi teret a népesség, a gazdasági, igazgatási, szolgáltatási és kulturális tevékenységek nagyobb koncentrációja, míg a vidékit ezek alacsonyabb mérete, nehezebb elérhetősége, és ezen túl a területhasználatban az agrárgazdaságnak meghatározó súlya, a zöldfelület kimagasló aránya jellemzi. Az EUROSTAT 2011-es jelentése szerint az EU-27-ben az alapvetően városi területek aránya 9,1%, Magyarországon 0,6%, népességük pedig 40,3%, illetve 17,4%. Az alapvetően vidéki területek aránya pedig az EU-27-ben 56%, Magyarországon 66%, népessége pedig 24,1%, illetve 47,9%. A területi lehatárolás alapja tehát az OECD által alkalmazott kategorizáláshoz hasonlóan a terület népsűrűsége, de ez egyben a terület hasznosítási módjára is utal.

A vidék legadekvátabb termelési ága az agrárgazdaság (mező- és erdőgazdaság, élelmiszer-feldolgozás),

amelynek színvonalas művelése számunkra lehetőség. Ma már a legszínvonalasabb agrárgazdaság sem képes a vidék gazdasági gondjainak megoldására, de egy olyan gazdasági alapot képez, amelyre más tevékenységek is ráépülhetnek és egyben nem a vad, hanem a kultúrállapotba lévő környezet a vidéki élet minőségét is meghatározza. Alapvető hiba a mezőgazdasági termelésnek más ágazatokkal történő szembeállítás, mert pl. a turizmus csak kultúrkörnyezetben képes működni, amit a mezőgazdasági teremthet meg és bevitelének is legalább 40%-át az agrártermékek értékesítéséből szerzi (étel, bor), programjainak jelentős részét az agrártermeléshez kapcsolódó eseményekre építi pl. borturizmus, bornapok, gulyásfesztivál, aratóünnep stb.

Mivel a gazdasági, igazgatási stb. funkciók a városokba és egyre inkább a nagyobb városokba koncentrálnak a vidéki életlehetőségek megteremtése egyre nehezebb feladatot jelent. A vidéki települések funkcióvesztése olyan mértékű is elérhet, hogy a település minden ellátást nélkülöző lakóhellyé válik. Ezen a téren a gazdasági periféria szerepét betöltő Magyarország helyzete lényegesen kedvezőtlenebb a nyugati országokénál, mert ott az ún. vidéki ipar megerősödött, míg nálunk a rendszerváltással összeomlott, illetve az agribusiness szervezetsége is magasabb, a gépgyártástól az élelmiszer-feldolgozásig a teljes termékpályát felöleli és ennek megfelelően alakul a gazdasági teljesítménye és foglalkoztatása is.

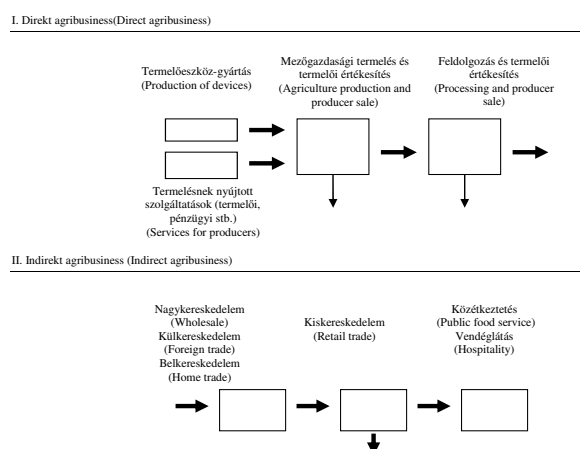
Ebben a helyzetben a mezőgazdasági termelés nem csak lehetőség, de egyben megélhetési kényszer is. A szociológusok által említett visszaparasztozódási folyamat, amely Romániában megfigyelhető – Magyarországon azonban kevésbé jellemző. Sőt, olyan mértékű elfordulás volt a mezőgazdasági termeléstől, amely az ún. háztáji állattartás és gazdasági kertkultúra rohamos leépülésével járt együtt. Ez csak részben magyarázható a magas termelési költségekkel, és a megnövekedett olcsó élelmiszerkinálattal, legalább ilyen mértékben azzal a depresszióval, ami a rendszerváltás gazdasági átrendeződései okozta sokk és kilátástalanság következtében kialakult. Ebben szerepe volt a biztos munkahely, a biztos értékesítési lehetőségek, az olcsó takarmány és gépi szolgáltatások elvesztésének egyaránt, amelyet korábban a nagyüzemek nyújtottak.

Az agrárgazdaság szerepének megítélésében nem lehet a korlátolt közügazdasági körök által hangoztatott 3–3,5%-os GDP-ből és a 4,5%-os foglalkoztatásból kiindulni, mert a szerepe ennél sokkal összetettebb. A te-

¹A tanulmány a TÁMOP-4.2.1. B-10/2/KONV-2010-0002, A Dél-Dunántúli régió egyetemi versenyképességének fejlesztése projekt, Dél-Dunántúli gazdasági erőforrásainak feltárása és fejlesztési lehetőségek meghatározása c. alprojekt keretében készült. Kutatás vezetője: dr. Buday-Sántha Attila.

rületfejlesztésben is érvényesülni kell az agribusiness szemléletnek, amely az ágazat megítélésénél figyelembe veszi a kiszolgáló iparok, a szolgáltatások, a feldolgozás- és a nagy- és kiskereskedelmi értékesítés szerepét is. Ebben az esetben az agrárágazatnak nemcsak a falu, hanem a város, sőt még a világvárosok is fontos színterét képezik (1. ábra).

1. ábra: Agribusiness

Forrás: saját szerkesztés

Figure 1: Agribusiness

Source: own construction

Ez azért is fontos, mert az agrárágazat a legbonyolultabb ágazati kapcsolatokkal rendelkező ágazat és a termelés növekedésének vagy csökkenésének multiplikatorként hatása minden más ágazatnál szélesebb gazdasági és társadalmi hatásokat vált ki. A hazai mezőgazdasági termékek fogyasztásának egy egységnyi növekedése a nemzetgazdaság egészében 1,829, a hazai élelmiszeripari termékek fogyasztásának egy egységnyi növekedése pedig 2,031 egységnyi növekedést vált ki (Kemény et al., 2012).

Agribusiness szemléletben értékelve a fejlett országokban az agrárgazdaság a GDP-hez való hozzájárulása nem egyenlő a mezőgazdaság 1–3%-os GDP termelésével, hanem a GDP-ben eléri a 8–16%-ot (Németország 9%, USA 15%), a foglalkoztatásban ennél 2–4%-kal többet. Az agribusiness jelenségét jól mutatja, hogy pl. Dániában a mezőgazdasági termék- és élelmiszerexport az összes export 12%-a, de ezt kiegészítve az ún. agráripár termelésével eléri a 23%-ot. A legújabb vizsgálatok szerint az agribusiness részesedése a nemzetgazdaság kibocsátásából 15,5–15,8%, a GDP-ből 11,2–11,6%, a foglalkoztatásból pedig 14,0–14,4%-ot ért el (Kemény et al., 2012). Ebből látható, hogy a hozzáadott érték többsége nem a mezőgazdaságban képződik, a foglalkoztatásban is a kapcsolódó ágazatok szerepe a meghatározó, de ennek alapját a mezőgazdaság fejlettsége határozza meg (1. táblázat). Csak fejlett mezőgazdaság képes megfelelő keresletet támasztani a mezőgazdaságot kiszolgáló iparok (gépipar, vegyipar, üvegipar, nyomdaipar, energiaipar stb.) és a szolgáltatások számára és csak egy korszerű, kedvező hatékonysággal, alacsony költségszinttel működő mezőgazdasági termelésre épülhet fel egy versenyképes élelmiszeripar és élelmiszerkereskedelelem. Ebből is látszik, hogy a hatékonyság és a versenyképesség kérdése a mezőgazdaságban nem mellőzhető, mert az egész vertikum eredményességét befolyásolja.

A magyar mezőgazdaság korábbi zárt, termékpályára épülő rendszerét a rendszerváltást követően felszámolták és azóta az ágazat nem tud új fejlődési pályára állni, termelési adottságainak a kihasználása nem haladja meg a 60%-ot. Jelenlegi helyzetére az a jellemző, hogy

- gazdaságszerkezete szétaprózódott (570 ezer, Dánia 40 ezer, Csehország 39 ezer, Ausztria 155 ezer), nem stabil, azt folyamatosan megkérdőjelezzük,
- ágazati vertikumai (termelés – feldolgozás – értékesítés) szervezetlenek és ellenérdekeltek, teljesítménye nem kielégítő, két évtizeddel korábbi teljesítményének 70–80%-án termel (2. táblázat),

1. táblázat

A német agribusiness 2010. évi sarokszámai

Megnevezés(1)	Termelési érték		Értékképzés		Foglalkoztatottak száma	
	(mrd. euró)(2)	(mrd. euró)(2)	(mrd. euró)(3)	(mrd. euró)(3)	(1000 fő)(4)	(1000 fő)(4)
	2009	2010*	2009	2010*	2009	2010*
Előzetes kapcsolódó ágazatok **(5)	31,3	32,5	13,9	14,4	326,8	331,7
Mezőgazdaság***(6)	45,7	45,8	16,2	16,2	830,0	830,0
Utólagosan kapcsolódó ágazatok(7)	286,0	307,2	109,8	118,0	3850,0	3811,5
- élelmiszeripar(8)	152,2	...	33,7	...	955,3	...
- élelmiszerfeldolgozás(9)	90,0	...	51,4	...	1458,5	...
- háztartáson kívüli étkezés(10)	43,8	...	22,6	...	1317,2	...
Agribusiness összesen(11)	363,0	385,4	139,9	148,5	5006,8	4973,2
Nemzetgazdasági részesedés (%)(12)	8,6	8,7	6,5	6,6	12,4	12,4

*becsült, **mezőgazdasági termelőeszközök (takarmányok, műtrágyák, növényvédő szerek, mezőgépek stb.), ***beleértve a halászatot és a vadászatot, de az erdészet nélkül

Forrás: Német agrárminisztérium

Table 1: The main figures of the German's agribusiness in 2010

Name(1), Value of production (billiard euro)(2), Creation of value (billiard euro)(3), Employment (1000 people)(4), Related pre-sectors**(5), Agriculture***(6), Related post-sectors(7), Food production(8), Food processing(9), Dining out(10), Agribusiness altogether(11), Proportion of the national economy (%)(12), Note: *evaluation, **agricultural devices as forage, chemical fertilizer, pesticide, machines etc., ***included fishery and hunting, but excluded forestry, Source: Ministry of Agriculture, Germany

Mezőgazdasági termelés és beruházás indexe

Év(1)	Növénytermelés(2)	Állattenyésztés(3)	Mezőgazdaság összes(4)	Beruházás volumene 2005–2009 átlagában 1990. év %-ában(5)
I. 1986–1990	161	207	180	
II. 2006–2010	148	116	140	66%
II. az I. %-ában(6)	92%	56%	77%	

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv (2010)

Table 2: Agriculture production and investment index

Year(1), Plant production(2), Animal husbandry(3), Agriculture(4), The volume of investment of the average of 2005–2009 in percentage of the year 1990 (%) (5), The II. in percentage of I.(6), Source: Hungarian Statistics Yearbook (2010)

- termelési szerkezete kiszolgáló jellegű – extenzív irányú (68–70% gabona, 18–20% olajos mag), a termelési értékből az állattenyésztés részesedése már csak kb. 38%,
- élelmiszeripar kapacitása alacsony, a mezőgazdasági alapanyag-termelés értékét sem éri el, szemben például a 2,5-os dán szorzóval,
- alapvető termelőeszközének, a talajnak a védelmét nem tudja megoldani, jellemzi a gyomosodás (parlagfű), a tápanyaghány és a területkivonás (Magyarországon a rendszerváltás óta több területet vontak ki a mezőgazdasági termelésből, mint Szlovénia teljes mezőgazdasági területe) (3. táblázat),

3. táblázat

Mezőgazdasági terület veszteség (1990–2010)

Magyarország(1)	684 300 ha
- ebből erdősités(2)	217 900 ha
Dánia(3)	142 000 ha

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Table 3: Loss of agriculture land between 1990 and 2010

Hungary(1), Forestation(2), Denmark(3), Source: own construction from KSH

- a gazdálkodók szakmai felkészültsége nem kielégítő (90%-uk iskolai végzettsége maximum 8 osztály), a munkaerő felhasználása rendkívül alacsony hatékonyságú (4. táblázat).

Az agrárgazdaság fejlődését a természeti feltételek mellett alapvetően a következő tényezők határozzák meg:

- A mezőgazdaság jelentőségének gazdasági, politikai megítélése.
- A mezőgazdasági termékek iránt megnyilvánuló hazai és nemzetközi kereslet.
- Az infrastruktúra fejlettsége.
- Az alkalmazott technológia színvonala és a termékpályák szervezettsége.
- A mezőgazdasági termelésben dolgozók átlagos szakmai színvonala, az agrárvezetés (agrárértelmiség) nemzetközi mércével mért szakmai felkészültsége.

Egy ágazat sorsát alapvetően meghatározza az, hogy a gazdaságpolitika azt fontosnak tartja-e, vagy sem. Nálunk az agrárvagyon a rendszerváltás óta napjainkig az osztás, a jutalmazás eszköze volt, egy politikai mellékpályát jelentett.

4. táblázat

A magyar mezőgazdaság munkaidő felhasználása nemzetközi összehasonlításban (1800 óra/fő éves munkaidőegységre átszámítva)

Megnevezés(1)	Éves munkaidő egység (1000 ÉME)(2)	ÉME a magyar adat %-ában(3)
Magyarország(6)	403,4	100,0
Dánia(7)	55,9	13,9
Belgium(8)	65,6	16,3
Svédország(9)	65,5	16,2
Csehország(10)	137,3	34,0
Hollandia(11)	165,1	40,9
Ausztria(12)	163,3	40,5
Nagy-Britannia(13)	339,1	84,1
Németország(14)	609,3	151,0
Franciaország(15)	804,6	199,5

Megnevezés(1)	Mezőgazdaság éves standard fedezeti hozzájárulása (1000 euró)(4)	Standard fedezeti hozzájárulás a magyar adat %- ában(5)
Magyarország(6)	2 032 630	100,0
Dánia(7)	3 576 170	175,9
Belgium(8)	3 374 550	166,0
Svédország(9)	1 793 410	88,2
Csehország(10)	1 623 670	79,9
Hollandia(11)	8 537 800	420,0
Ausztria(12)	2 767 090	136,1
Nagy-Britannia(13)	9 399 990	462,5
Németország(14)	18 328 630	901,7
Franciaország(15)	28 258 350	1390,2

Forrás: EUROSTAT adatok alapján saját szerkesztés

Table 4: The working hour utilization of the Hungarian agriculture in international comparison (recalculated: 1800 hours per capita anual working hour unit)

Country(1), Annual working hours(2), Annual working hours respect to the Hungarian data (%) (3), Annual Standard Gross Margin in Agriculture (1000 euro)(4), Standard Gross Margin as the percentage of the Hungarian data (%) (5), Hungary(6), Denmark(7), Belgium(8), Sweden(9), Czech Republic(10), Netherland(11), Austria(12), Great Britain(13), Germany(14), France(15), Source: own construction from EUROSTAT

Nem kevésbé fontos kérdés, hogy a politika az ágazattal kapcsolatban milyen jövőképpel rendelkezik. Miközben a világon a hatékonyság fokozása érdekében az ágazatban a koncentráció érvényesül, nálunk az el-

lenkezője, a dekoncentrációs folyamatokat támogatják. Ez azonban egy alacsony hatékonyságú, rendkívül tökeigényes út, amelynek fedezete az országban nem áll rendelkezésre, és azt az EU sem finanszírozza.

Gyakran felvetődik az, hogy mit várunk el a mezőgazdaságtól, szociális ellátást vagy pedig versenyképes termelést. A kérdés azonban ebben a formában álkérdés, mert csak versenyképes ágazat képes tartósan megfelelő jövedelmet és foglalkoztatást elérni. Ehhez viszont az erőforrásokat koncentrálni kell, illetve kellene.

Az egyoldalú ideológiai és ökológiai alapú gondolkodás egyaránt rendkívül káros. Az agrártermelés színvonalát nem a tulajdonforma, hanem a termelés koncentráltasága, technológiai színvonala, a termékpályák szervezettsége és a mindenkori vezetés színvonala dönti el. Az eredmény a tőke, szervezettség és szellemi kapacitás együttes függvénye. Az ökológiai követelményeket pedig a területrendezés és a termelési technológiák során kell érvényesíteni, nem attól függetlenül. A fenntarthatóság érdekében ezt azonban úgy kell végrehajtani, hogy a gazdasági és társadalmi célok ne sérüljenek. Ahogy a gazdasági, úgy – a természetvédelmi magterületeket leszámítva – az ökológiai céloknak sem lehet önmagukban prioritásuk.

A modern agrártermelés kialakulását az agrárpia-cok globalizálódása következtében kialakult éles verseny és azzal egyidejűleg a fizetőképes kereslet korlátozottsága kényszerítette ki. Ezt először a kereskedelme érzékelte leginkább és válasza az erőteljes koncentráció volt, amelynek következtében néhány tucat üzletlanc kezében van a világ élelmiszerforgalmának 50–60%-a. A kereskedelem az árut elsősorban közvetlenül élelmiszeriparból, kisebb mértékben a mezőgazdaságból szerzi be. A vertikum ezen szakaszai azonban kevésbé voltak koncentráltak, így egy üzletlanc több tucat azonos terméket előállító feldolgozóval és több ezer mezőgazdasági termelővel állt kapcsolatban, akikkel szemben hihetetlen erőfölénnyel rendelkezett és módja volt a jövedelem elvonására. A válasz erre a feldolgozóipar erőteljes koncentrációja volt (pl. Danish Crown szövetkezet 5 millió sertést vágó üzeme). A mezőgazdasági termelés a földhöz kötött és a szétaprózott földtulajdon miatt a legkevésbé koncentrált és emiatt a tőkekivonás ellen legkevésbé védett, a lassú koncentráció miatt a megoldás a termelés vertikális és horizontális integrációja, vagy pedig a termelők szövetkezetekbe tömörülése lehet (5. táblázat és 2. ábra).

5. táblázat

Az agribusiness egyes fázisai 10 legjelentősebb vállalatának nettó árbevétele (Ft) és részesedése a szektorának összes árbevételéből (2002)

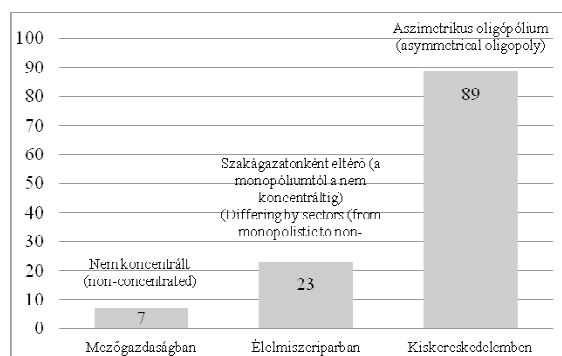
Megnevezés(1)	Mezőgazdaság(2)	Feldolgozóipar(3)	Kiskereskedelem(4)
10 legnagyobb vállalat nettó árbevétele (mrd. Ft)(5)	19	94	272
10 legnagyobb vállalat %-os részesedése %(6)	7	23	89

Forrás: Juhász (2005)

Table 5: Phrases of the agribusiness in terms of the net revenues (Ft) and share from its sector's whole revenues of the 10 most considerable companies (2002)

Name(1), Agriculture(2), Processing industry(3), Retail trade(4), The net revenues of the 10 biggest companies (billion Ft)(5), The share of the 10 biggest companies (%)(6), Source: Juhász (2005)

2. ábra: A koncentráció mértéke az agribusiness szereplőinél Magyarországon: a tíz legnagyobb cég százalékos részesedése az árbevételből

Forrás: Udovecz et al. (2007)

Figure 2: The rate of concentration among the actors of the agribusiness in Hungary: the share from the revenues of the 10 biggest company

Source: Udovecz et al. (2007)

A szövetkezet kedvezőbbé teszi a beszerzés és értékesítés lehetőségét, de nem ad felmentést a hatékony-

sági és minőségi követelmények alól, és aki ezt nem bírja, az kiesik, és ezzel a gazdaságok száma csökken. Ez teszi lehetővé a területek folyamatos koncentrációját. Mivel azonban az elért gazdaság méretek több ágazat versenyképes művelését nem teszik lehetővé, ezért egy erőteljes specializációs folyamat is végbemeget. Egy gazdaság 1–2 ágazattal foglalkozik, és annak méretét minél nagyobbra kívánja növelni (6. táblázat).

6. táblázat

A dán farmok főbb mutatói

Megnevezés(1)	1990	2000	2010
Mezőgazdasági terület (1000 ha)(2)	2788	2647	2646
Átlagos farmméret (ha)(3)	35,1	48,5	62,9
Farmok száma(4)	76 300	52 200	42 000
- teljes munkaidős(5)	41 000	30 700	14 000
- részmunkaidős(6)	35 200	21 500	28 000

Forrás: Danish Agriculture and Food (2012)

Table 6: The main figures of Danish farms

Name(1), Agriculture land (1000 ha)(2), Average farm size (ha)(3), Number of farms(4), Full-employed(5), Part-time(6), Source: Danish Agriculture and Food (2012)

Az agrárgazdaság szerepe minden fejlett országban a vidéki területek hasznosítása és kultúrállapotba tartása. Mivel az agrárgazdaság piaci ágazat, a tőke hatékonyságának kiemelkedő a szerepe. Ez viszont megköveteli a termelés ésszerű koncentrációját, és a termelés specializációját. Csak az így kialakult korszerű mezőgazdaság képes megfelelő jövedelem és foglalkoztatás biztosítására. Mivel a kereskedelem érdekrendszerére már – főleg a perifériákon – jelentősen eltér a nemzeti érdekektől, feltétlenül szükséges a nemzeti termelés védelme és támogatása.

A magyar mezőgazdaság nemzetközileg is kiemelkedő termelési potenciállal, jó minőségű földekkel és viszonylag olcsó munkaerővel rendelkezik, és a termelés uniós támogatása is jelentős. Ennek pozitív ered-

ménye csak akkor fog megjelenni, ha az ágazat fejlesztése tudatos, a versenyképesség követelményeinek figyelembevételével valósul meg és azt nem csoportérdekek befolyásolják. Ez az agribusiness minden szakaszában egy határozott állami beavatkozást tenne szükségessé. Egyszerre lenne szükség az egész magyar agribusiness teljesítményének a növelésére (amire a lehetőségeink adottak) és a foglalkoztatás színvonalának fenntartására és egyidejűleg a hatékonyságának a fokozására. Az agrárgazdaságban ennek azonban feltétele, hogy megállítsuk az állattenyésztés, a kertgazdaság és az élelmiszeripar folyamatos leépülését és környezettudatos, piacorientált, versenyképes termelés kialakulását segítsük elő.

IRODALOM

- Kemény G.–Lámfalusi I.–Tanító D. (2012): Az agrárgazdaság nemzetgazdasági szerepe az ágazati kapcsolatok mérlege alapján. *Gazdálkodás*. 56. 3: 2001–2010.
- Buday-Sántha A. (2011): Agrár- és vidékpolitika. Saldo Kiadó. Budapest. 377.
- Danish Agriculture and Food (2012): Facts and Figures. Danish Agriculture and Food Council.
- Dán farmok 2010-ben (2012): *Agrár Európa*. 6. 5: 21.
- Eurostat (2011): Urban-rural Typology. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics-explain/index.php/urban-rural-typology>
- Juhász A. (szerk.) (2005): A piaci erőviszonyok alakulása a belföldi élelmiszerpiac szereplői között. *Agrárgazdasági tanulmányok*. AKII. 3: 83.
- Német Agrárminisztérium (2011): Németország. *Agrár Európa* 5. 1–2: 11.
- Udovecz G.–Popp J.–Potori N. (szerk.) (2007): Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság. *Agrárgazdasági tanulmányok*. AKII. 7.

